

Dr. Rudolf Th. M. van Dijk O.Carm.

TITUS BRANDSMA EN ZIJN BETEKENIS VOOR DE EXPLORATIE VAN DE MODERNE DEVOTIE ★

referaat bij de presentatie van het boek
*Twaalf kapitels over ontstaan, bloei en doorwerking van
de Moderne Devotie*

Radboud Universiteit Nijmegen
17 december 2012

Nadat de Friese karmeliet en Nijmeegse hoogleraar Titus Brandsma op 26 juli 1942 in het Duitse concentratiekamp Dachau na een dodelijke injectie was overleden, werd hij in Nederland op ‘passende’ wijze herdacht. ‘Passend’ wilde destijds zeggen dat in de officiële berichtgeving met geen woord gerept werd over de plaats waar en de omstandigheden waaronder de overledene zijn dood gevonden had. Wel vinden wij in de tekst van het gedachtenisprentje deze veelzeggende volzin: ‘De resultaten zijner studie waren voor hem geen dorre kennis, maar hij wist dat alles vruchtbaar te maken voor het eigen leven en voor de zielen van anderen’. Studie van spiritualiteit en geleefde spiritualiteit waren voor pater Titus de twee gelijkwaardige aspecten van die alomvattende werkelijkheid die wij met zijn jongere medebroeder en latere opvolger Kees Waaijman ‘het god-menselijk betrekking gebeuren’ kunnen noemen.¹

In hoofdlijnen zal ik schetsen welke beeldvorming zich rondom Titus Brandsma ontwikkeld heeft *tijdens* (§ 1) en *na* de Tweede Wereldoorlog (§ 2), welke *vooroordelen* over hem op grond van nader onderzoek ongegrond zijn gebleken (§ 3) en welke *betekenis* hij heeft voor de exploratie van de Moderne Devotie (§ 4).

1. BEELDVORMING TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG

Afgezien van het zojuist genoemde gedachtenisprentje hebben enkele *collegae* van professor Brandsma kort na diens overlijden herdenkingsartikelen en -toespraken aan hem gewijd. Zo schreef de Vlaamse priester **Karel Bellon** (1891-1957), sinds 1928 hoogleraar godsdienstgeschiedenis, godsdienstfilosofie en (tot 1939) christelijke archeologie aan deze Universiteit, een ‘in memoriam’ in *Tijdschrift voor Philosophie*. Nog voordat hij toekomt aan een – overigens positief – waardeoordeel over de wijsgeer Brandsma, zet hij de toon voor een beeldvorming die dominant zou worden: ‘Professor Brandsma had één gebrek. Hij kon niet neen zeggen. Voor alles kwam men bij hem aankloppen’.² Bellon wijst op de armen, werklozen en radelozen die

★ Dit referaat is slechts een selectieve samenvatting van een veel omvangrijker studie (in voorbereiding) over de wetenschappelijke betekenis van Titus Brandsma voor de studie en de ontginning van middeleeuwse geestelijke literatuur van de Nederlanden.

¹ K. Waaijman, *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden* (Kampen; Gent, 2003⁴) 362-363.

² [K.] L. Bellon, ‘In memoriam Prof. Dr. T. Brandsma’, *Tijdschrift voor Philosophie*, 4 (1942) 656. Het is niet onmogelijk dat Titus’ onvermogen om neen te zeggen, dat men in zowat alle biografische publicaties over hem beschreven vindt, uiteindelijk teruggaat op de uitspraak van E.J.J. van der Heijden, van 1923 tot 1941 gewoon hoogleraar burgerlijk recht, die als rector magnificus in het jaar van het tweede lustrum in zijn overdrachtsrede over ‘De Katholieke Universiteit in 1933-1934’ ten aanzien van Brandsma gewaagde ‘van zijn beminnelijke eigenschap, het woord ‘neen’ alleen tot den duivel te kunnen zeggen’. E.J.J. van der Heijden, ‘De Katholieke Universiteit in 1933-1934’, *Jaarboek der R.K.*

hem wisten te vinden buiten de talrijke uren waarin allerlei vergaderingen, adviseur- schappen en bestuursfuncties hem opeisten. Zijn conclusie kan niet uitblijven: 'Dat die drukke zorgen en bezigheden niet ten goede kwamen aan zijn wetenschappelij- ken arbeid is vanzelfsprekend'. Nog tien jaar na Brandsma's indrukwekkende dies- rede over *Godsbegrip* ziet Bellon zijn collega als 'den wijsgeer met een apostelziel, als den man, die de menschen de waarheid wil brengen, omdat hij hen naar God wil brengen'.³

Ook de flamboyante jezuïet **Jacques van Ginneken** (1877-1945), sinds 1923 hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde, vergelijkende Indogermaanse taalwe- tenschap en Sanskriet aan deze Universiteit, constateert in zijn ongepubliceerde 'Herdenkingsrede' hoezeer bij Brandsma wijsbegeerte en vroomheid in elkaars ver- lengde liggen.⁴ Hij waardeert zijn overleden collega vooral om diens vermogen om altijd en overal, in theorie en praktijk, verzoenend en bemiddelend op te treden. Hangt dit samen met zijn visie op en ervaring van mystiek? zo vraagt Van Ginneken zich af, die tevens vermeldt hoe pater Titus 'in zijn intiemen kring meermalen [heeft] verteld, dat hij nog steeds omliep met het plan: een volledig handboek der wijs- begeerte ter perse te leggen'.⁵

Evenals Bellon toont **Ferdinand Sassen** (1894-1971), diocesaan priester van Roermond en sinds 1929 hoogleraar geschiedenis van de Griekse en Romeinse wijsbegeerte aan deze Universiteit, zich in een kort levensbericht allereerst geboeid door Brandsma's 'welhaast onoverzienlijke werkzaamheid ten bate van het algemeen welzijn [...] Prof. Brandsma's hulpvaardigheid was alom in den lande spreekwoorde- lijk geworden'.⁶ Pas aan het eind van zijn herdenking komt Sassen over Brandsma's wetenschappelijk werk te spreken, om samenvattend te concluderen: 'Publicistischen arbeid van grooten omvang heeft Prof. Brandsma niet verricht'.⁷

De kroon echter spande de jezuïet **Marcel Smits van Waesberghe** (1908- 1996), Brandsma's eerste opvolger op de leerstoel geschiedenis van de mystiek aan de Katholieke Universiteit.⁸ In het tijdschrift *Ons Geestelijk Erf* eerde hij de overleden mederedacteur als volgt: 'Prof. Brandsma was een lievelingskind van God, èn door de natuurlijke gratie van zijn aanleg en karakter, èn bovenal door de mild schijnende zoon van Gods genadevolle koestering, die in zijn ziel de weelde wekte van hoge geestelijke bloei'.⁹ Volgens Smits van Waesberghe heeft Brandsma 'zich ten stellig- ste tot ideaal gesteld de bekendheid met het mystieke verschijnsel als 's mensen

Universiteit te Nijmegen, 1933-1934, 137. Bellon had dit jaarverslag voor zijn herdenking van Brandsma natuurlijk bij de hand

³ Bellon, 'Brandsma', 1942, 656.

⁴ Deze 'Herdenkingsrede', waarschijnlijk kort na de dood van prof. Brandsma gehouden in de senaat van de Katholieke Universiteit, wordt door Brabers, *Proeven*, 1998 niet vermeld. Ik dank T. Michels, die de ongepubliceerde tekst vond in het Provincie-archief van de Jezuiten te Nijmegen. – Over Jacques van Ginneken zie: T. Hagen, 'Jacques van Ginneken', in: J.B.A.M. Brabers; H. Corman; P.A. Gosling (red.), *Nijmeegse gezichten, Vijf en zeventig jaar Katholieke Universiteit* (Nijmegen, 1998) 20-29.

⁵ Van Ginneken, ['Herdenkingsrede', 1942], 3.

⁶ F.S. [= F. Sassen], 'Prof. Dr. Titus Brandsma, Ord. Carm. †', *Jaarboek der R.K. Universiteit te Nijmegen*, 1941-1942, 68-69, citaat 68.

⁷ Sassen, 'Brandsma', 1942, 69.

⁸ De leerstoel spiritualiteit werd na Titus Brandsma O.Carm. (1923-1942) achtereenvolgens bezet door Marcel Smits van Waesberghe SJ (1945-1957), Ephraem Hendriks OSA (1957-1974), Otger Steggink O.Carm. (1974-1989), Kees Waaijman O.Carm. (1989-2007), Frans Maas (2007-2011), Peter Nissen (2012-heden). Tot en met 1974 luidde de leeropdracht: geschiedenis van de ascese en de mystiek; vanaf 1974: geschiedenis en thematiek van de spiritualiteit; vanaf 2012: spiritualiteitsstudies.

⁹ M. Smits van Waesberghe, 'In memoriam Prof. Dr. Titus Brandsma, O.Carm.', *Ons Geestelijk Erf*, 16 (1942) 177-185, citaat 177.

hoogste ervaring en edelste ontroering, en ook zijn beleven naar krachten te bevorderen'.¹⁰

Wat leren ons deze vier levensberichten? Dat de grondslagen voor de postume beeldvorming rond persoon en werk van Titus Brandsma al vóór 1942 gelegd zijn en niet zozeer steunen op wat hij in geschrifte heeft nagelaten, als wel op de eigen herinnering aan zijn veelzijdige persoonlijkheid bij de betrokken *collegae*. Hun waardering varieert van onmiskenbare kritiek tot ongenietbare lof. Zij vinden elkaar vooral in gemeenschappelijke verwondering over zoveel samengebundelde daadkracht binnen één mensenleven. Brandsma's ideaal om de mystieke traditie van het eigen geestelijk erf te vergemeenschappelijken ontmoet bij allen instemming.

2. BEELDVORMING IN DE NA-OORLOGSE PERIODEN

Na de Tweede Wereldoorlog zette deze beeldvorming zich geleidelijk door, niet in het minst bevorderd door de hagiografisch getinte biografieën die zijn ordegenoot Brocardus Meijer (1906-1983) en de Friese historicus Henk Aukes (1905-1999) al spoedig aan Titus Brandsma wijdden.¹¹ Meijer drukt zich in 1946-47 nog voorzichtig uit, wanneer hij in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* in zijn levensbericht over professor Brandsma constateert dat bij hem 'de onbetwistbaar grote wetenschappelijke aanleg wellicht niet de volgroeide vorm [heeft] bereikt, die andere, fysiek sterkere maar minder universeel ingestelde naturen daaraan hadden kunnen geven'.¹²

Bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Nijmeegse Universiteit in 1973 blikte ook haar eerste eredoctor **Louis Rogier** (1894-1974) terug.¹³ De emeritus hoogleraar vaderlandse en algemene geschiedenis der nieuwere tijden aan deze Universiteit schetst het volgende beeld:

De stille Carmeliet Titus Brandsma, die geschiedenis van de wijsbegeerte, de wijsbegeerte der geschiedenis, de natuurfilosofie en de geschiedenis der mystiek moest doceren, maakte alleen van het laatstgenoemde onderdeel bepaald werk. Hij was veel meer zielzorger dan geleerde en had er zelfs op de kathedraal last mee de ene rol van de andere te onderscheiden. [...] Maar deze kinderlijk-vrome man behoorde tot degenen, wier kracht in zwakheid volkomen wordt. [...] Jaren later, tijdens de bezetting, kreeg hij de martelweg te gaan, die over Scheveningen, Amersfoort en Kleef naar Dachau leidde...¹⁴

In deze 'Terugblik' worden verwaarlozing van functie en gebrek aan wetenschappelijke kwaliteit scherp afgezet tegen pastorale bewogenheid en heldhaftig levensgedrag. Naarmate Rogier met meer sympathie Brandsma als mens en kloosterling schetst, is zijn oordeel over hem als geleerde en hoogleraar vernietigender. De suggestie dat nalatigheid en onvermogen uiteindelijk door kinderlijke vroomheid en

¹⁰ Smits van Waesberghe, 'Brandsma', 1942, 179.

¹¹ B. Meijer, *Titus Brandsma* (Bussum, 1951). – H.W.F. Aukes, *Het leven van Titus Brandsma* (Utrecht; Antwerpen, 1961; 1985³).

¹² B. Meijer, 'Anne Sjoerd Brandsma (Oegeklooster, 23 Februari 1881 – Dachau, 26 Juli 1942)', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*, 1946-1947, 24-28. De voornaam Anne is een verschrijving voor Anno.

¹³ Over Louis Rogier zie: A.G. Weiler, 'Reinier Post en Louis Rogier', in: Brabers e.a., *Gezichten*, 1998, 70-85.

¹⁴ L.J. Rogier, 'Terugblik', in: A.F. Manning e.a. (red.), *Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1973. Een documentenboek* (Bilthoven, 1974) 15-47, citaat 27-28.

wereldvreemdheid kunnen worden gecompenseerd, raakt zelfs voor een klassiek heiligenleven aan de grenzen van de betamelijkheid.

Naarmate de geur van heiligheid rondom de persoon en het werk van Titus Brandsma zich verder verspreidde, raakte de waardering voor de wetenschapsman achter op zijn groeiende faam van zalige mysticus. Bij zijn feitelijke zaligverklaring, die op 3 november 1985 door paus Johannes Paulus II werd uitgesproken, was het beeld zo goed als voltooid: Titus was te heilig om een fatsoenlijke wetenschapper te kunnen zijn en wat hij aan wetenschappelijke kwaliteit gemist had, was door een rijk deugdenleven en grote heldhaftigheid ruimschoots goedge maakt.

De vijftigste herdenking van Brandsma's sterfdag in 1992 leverde weliswaar een aardige bundel op, maar van ingrijpende wijziging in de beeldvorming was geen sprake.¹⁵ **Otger Steggink** O.Carm. (1925-2008) – na Marcel Smits van Waesberghe SJ en Ephraem Hendriks OSA Brandsma's derde opvolger op de Nijmeegse leerstoel voor spiritualiteit, tevens eerste directeur van het Titus Brandsma-Instituut – schetst pater Titus als een *ghemeyne mensce*, zoals de Brabantse mysticus Jan van Ruusbroec (1293-1381) de ware mysticus typeert.¹⁶ Maar Steggink gaat voorbij aan de vraag welke betekenis zijn vereerde voorganger gehad zou kunnen hebben voor het vakgebied der spiritualiteitswetenschap. Als enige onder de auteurs van deze herdenkingsbundel gaat de Nijmeegse historicus **Antoon Janssen** dieper in op Brandsma's beoefening van de geschiedenis der Nederlandse vroomheid. Maar eindredacteur Struyker Boudier vat Janssen's conclusie ondubbelzinnig samen:

Titus Brandsma was geen professioneel opgeleid mediaevist. De wetenschappelijke polemiek en het geleerdendebat van zijn dagen ging hij zoveel mogelijk uit de weg. Achteraf mag worden vastgesteld dat zijn geschriften over de Nederlandse vroomheid en mystiek meer verkondigend dan als wetenschappelijk te kwalificeren zijn.¹⁷

De zojuist genoemde **Kees Struyker Boudier** (*1937), emeritus hoogleraar wijsgerige antropologie aan deze Universiteit, had zelf allerminst een hoge dunk van zijn oudere vakgenoot. Zo had hij eerder al Brandsma's aanstelling in 1923 tot hoogleraar aan de kersverse *Rooms-Katholieke Universiteit* als 'een credietbenoeming' gekwalificeerd.¹⁸ Hiermee bedoelde Struyker Boudier dat Titus Brandsma slechts een 'tweede keus' was, toen nog vóór de opening van dit jongste bolwerk van rooms-katholieke emancipatie bleek dat Ferdinand Sassen wegens een bedenkelijk moraaltheologisch advies inzake belastingontduiking voor de regering-Ruijs de Beerenbrouck *persona non grata* was geworden en zijn beoogde benoeming voorlopig niet kon aanvaarden.¹⁹

¹⁵ C.E.M. Struyker Boudier (red.), *Titus Brandsma herzien - herdacht - herschreven* (Baarn, 1993).

¹⁶ O. Steggink, 'Titus Brandsma hédacht en hérzien', in: Struyker Boudier, *Brandsma herzien*, 1993, 28-48.

¹⁷ Struyker Boudier, *Brandsma herzien*, 1993, 11.

¹⁸ C.E.M. Struyker Boudier, *Wijsgerig leven in Nederland, België en Luxemburg 1880-1980* (8 dln; Nijmegen; Baarn, 1985-1992); III. In *Godsnaam. De augustijnen, carmeliëten en minderbroeders* (Nijmegen; Baarn, 1987) 50.

¹⁹ C.E.M. Struyker Boudier, *Een man van de geest. Hoofdstukken over leven en werken van Ferdinand Sassen* (Nijmegen, 1997) 25-27. 'De aangewezen kandidaat voor de geschiedenis der wijsbegeerte, F.L.R. Sassen, werd, vanwege een door hem gedaan controversieel advies in zake belastingmoraal, door de aartsbisschop, onder druk van de minister van justitie D. de Geer, kort voor de benoeming van de voordracht afgevoerd', aldus J. Brabers, *Proeven van eigen cultuur. Vijfenzeventig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998* (2 dln; Nijmegen, 1998) I, 135, die verwijst naar Struyker Boudier, *Sassen*, 1997, 26-27. De reden waarom Sassen voor Nijmegen *persona non grata* was geworden, lag in een advies waarom de oud-rolducien J. van de Venne, in opleiding voor het notariaat

Jan Brabers heeft de wordingsgeschiedenis van de Nijmeegse *Alma mater* echter nauwkeuriger onderzocht. Hij schetst een onthutsend beeld van de ‘muffe walm van nepotisme, pluimstrijkerij, argwaan en roddel, wellicht kenmerkend voor een besloten circuit van ambitieuze mannen – onder wie een aantal clerici, met hun geheel eigen wereldbeeld en omgangsvormen – die macht bezaten dan wel roken’.²⁰ Brabers toont aan dat Titus Brandsma al *eind april* 1923 was gevraagd als *gewoon* hoogleraar geschiedenis der wijsbegeerte, terwijl Ferdinand Sassen pas op *12 juni* 1923 werd aangezocht als *buitengewoon* hoogleraar geschiedenis der wijsbegeerte *van de Grieken en Romeinen*.²¹ Terecht houdt Brabers de benoeming van de bijna pensioengerechtigde Nijmeegse gymnasiumrector P.V. Sormani (1859-1940) tot *lector* in de geschiedenis der wijsbegeerte van de Grieken en de Romeinen wél voor ‘een noodgreep in de lente van 1923, omdat Sassen niet mocht komen’.²² Desondanks galmt de echo van ‘credietbenoeming’ nog na, wanneer Struyker Boudier binnen het wijsgerig leven in de Benelux tussen 1880 en 1980 Titus Brandsma positioneert:

Op wijsgerig vlak heeft Brandsma dat crediet nauwelijks waar gemaakt, gezien het gebrek aan omvang en kwaliteit van zijn productie. Zijn hart ging uit naar de theodicee en bovenal naar de mystiek: en het is duidelijk dat voor hem mystiek en metafysiek in elkaar overvloeiden.²³

Toen de Katholieke Universiteit in 1998 vijfenzeventig jaar bestond, hield **Kees Fens** (1929-2008), emeritus hoogleraar literaire kritiek aan onze *Alma mater*, een feestrede bij de boekpresentatie van *Nijmeegse gezichten*.²⁴ Hij stelde vast dat ‘...nogal wat geportretteerden hun plaats in het familiegraf van deze universiteit zeker niet in de eerste plaats danken aan hun geleerdheid of de blijvende waarde van hun werk. Een is aanwezig omdat hij zalig is verklaard, Titus Brandsma...’.²⁵ Volgens *KUNieuws*-medewerker B. Heffels behoren de ‘Nijmeegse gezichten’ van Robert Regout en Titus Brandsma ‘tot het beste dat dit boek te bieden heeft’.²⁶ Toch blijft de

in Venlo, hem in de winter van 1922-1923 gevraagd had. Sassen, die in de kwestie niet thuis was, raadpleegde een collega, V.A.S. Terstappen. Deze antwoordde dat het volgens katholieke moraaltheologen niet ongeoorloofd zou zijn een deel van een erfenis voor de belastingdienst te verzwijgen. Sassen stuurde het antwoord zwart op wit aan Van de Venne, die het aan zijn opleider en inspecteur der belastingen, mr. Dubois, liet lezen. Dubois lichtte de minister van Justitie, D.J. de Geer, in, die de zaak in de ministerraad bracht. Deze machtigde De Geer om de aartsbisschop te laten weten ‘dat een benoeming van Sassen aan de Katholieke Universiteit de regering niet aangenaam zou zijn’. Struyker Boudier, *Sassen*, 1997, 26. Ofschoon de regering wettelijk hiertoe niet bevoegd was, toonde de Sint-Radboudstichting onder voorzitterschap van de aartsbisschop, Henricus van de Wetering, zich inschikkelijk en annuleerde de kandidatuur van Sassen.

²⁰ Brabers, *Proeven*, 1998, I, 89.

²¹ Brabers, *Proeven*, 1998, I, 139.

²² Brabers, *Proeven*, 1998, I, 139. Sormani had voor zijn pensionering nog maar enkele jaren te gaan; hij was van 1923 tot 1926 lector en van 1926 tot 1929 buitengewoon hoogleraar. Brabers, *Proeven*, 1998, II, 490.

²³ Struyker Boudier, *Wijsgerig leven*, III, 1987, 50.

²⁴ J.B.A.M. Brabers; H. Corman; P.A. Gosling (red.), *Nijmeegse gezichten, Vijf en zeventig jaar Katholieke Universiteit* (Nijmegen, 1998).

²⁵ K. Fens, ‘Het kerkhof als eregalerij van Nijmeegse coryfeeën’, *KUNieuws*, 28, nr. 1 (28 augustus 1999) 8.

²⁶ Vgl. B. Heffels, ‘Een ‘argeloos origineel’’, *KUNieuws*, 28, nr. 2 (4 september 1999) 4. De bijdragen in Brabers e.a., *Gezichten*, 1998 over Robert Regout (60-69) en Titus Brandsma (50-59) zijn van de hand van H. van Rijn, respectievelijk K. Waaijman.

conclusie van Fens hangen, dat Titus zijn ‘schitterende’ Nijmeegse gezicht niet dankt aan zijn geleerdheid of blijvende waarde van zijn werk, maar aan zijn zaligverklaring.

3. VOORRODELEN EN MISVERSTANDEN

Onbesproken blijft in alle getuigenissen en herdenkingen hoe – afgezien van alles wat met hoor- en werkcolleges, tentamens en examens, scriptiebegeleiding en dissertaties te maken heeft – Brandsma’s wetenschappelijke ambitie zich weerspiegelde in een omvangrijk wetenschappelijk programma van initiatieven als het concept voor een *Bibliotheca Praeformativa Neerlandica*, de oprichting van *Ons Geestelijk Erf*, de stichting van het *Instituut voor Geschiedenis der Nederlandse Mystiek* aan de Katholieke Universiteit, de vier internationale congressen van de *Ruusbroec-Vereeniging*, de reeks tekstuitgaven als *Bloemen van ons Geestelijk Erf*, de fotocollectie handschriften met geestelijke teksten in 172 albums, de beoogde verwerving van de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* van Willem de Vreese zaliger, de start van de *editio critica* van Geert Grote’s geschriften, de negen ‘lectures’ aan de Katholieke Universiteit van Washington over *Carmelite Mysticism*. Van meer blijvende aard zijn Brandsma’s geschreven bijdragen, minder talrijk in *Ons Geestelijk Erf* dan in andere tijdschriften en vooral in *De Gelderlander*.²⁷ Jan Brabers merkt terecht op dat het werk van Brandsma als wetenschapper, ‘vanwege de immense belangstelling voor zijn martelaarschap in de Tweede Wereldoorlog, zelden serieuze aandacht heeft gekregen’.²⁸ Inderdaad, zolang niet in die aandacht wordt geïnvesteerd, blijft het beeld van de falende wetenschapper sporen met dat van de geslaagde heilige.

De afgelopen jaren ben ik in de gelegenheid geweest Brandsma’s bemoeienis met enkele van deze initiatieven nader te onderzoeken. De resultaten laten zich kort samenvatten.

De annulering van de *Bibliotheca Praeformativa Neerlandica*. Toen de Rooms-Katholieke Universiteit op 17 oktober 1923 haar poorten opende, duurde het niet lang of onstuitbare geestdrift maakte zich van een aantal hoogleraren meester. Deze werd in hoge mate gevoed door begrijpelijke vreugde over deze jongste fase in de katholieke emancipatie, die zich sinds het begin van de negentiende eeuw aan het voltrekken was en in 1853 met het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie een doorbraak had bereikt. Rooms triomfalisme weerspiegelde zich in het prestigieuze project *Bibliotheca Praeformativa Neerlandica*, dat door de hoogleraren Brandsma, Brom, Van Ginneken en Mulder gelanceerd werd.²⁹ Centraal in de omvangrijke uitgavenreeks stond het literaire erfgoed van de Moderne Devotie. Zelfs nadat het project in drie stappen van zijn megalomane opzet was teruggeschroefd naar een meer realistisch niveau, bleek het niet haalbaar. Titus Brandsma heeft zich

²⁷ Een bibliografie was ten tijde van dit herdenkingsartikel nog niet mogelijk. Smits van Waesberghe verwijst voor Brandsma’s geschriften tot 1930 naar de *Lijst van geschriften van leden der Vereeniging*, in 1930 uitgegeven door de Vereeniging tot het bevorderen van de Beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland, Supplement 1930 (’s-Gravenhage, 1931) 137-140. In het supplement van 1940 ontbreekt de lijst van Brandsma, een gemis waarvan de schuld volgens de secretaris van de afdeling ‘slechts bij den betrokkene zelf liggen’ kon. Smits van Waesberghe, ‘Brandsma’, 1942, 179-180, noot 1.

²⁸ Brabers, *Proeven*, 1998, I, 233.

²⁹ Over Gerard Brom zie: W. Kusters, ‘Gerard Brom’, in: Brabers e.a., *Gezichten*, 1998, 30-39.

om dit 'ongeboren kind' als enige het langst bekommerd, tot hij er in 1926 de doods klok voor luidde.³⁰

De kortstondige bloei van *Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf'*. Een tweede editieplan van Titus Brandsma had meer succes, ofschoon slechts in bescheiden mate. Het bestond uit de uitgave – in samenwerking met het *Ruusbroecgenootschap* te Antwerpen – van oorspronkelijk Middelnederlandse geestelijke geschriften in hertaling onder de titel *Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf'*.³¹ Een eerste band in deze reeks verscheen in 1929. Na enkele jaren zag het *Ruusbroecgenootschap* er geen brood meer in. Het droeg de redactie van de reeks in 1932 over aan het *Instituut voor Geschiedenis der Nederlandsche Mystiek*, dat intussen in Nijmegen door Brandsma was opgericht. Deze slaagde erin nog twee 'Bloemen' te publiceren. Daarna moest de onderneming, voornamelijk door gebrek aan abonnementen, worden gestaakt.³² In totaal waren er tot 1936 zeven titels in negen afleveringen verschenen.³³ Ook voor dit project was Titus Brandsma dus de enige die het langst de kar trok.

De mislukte overdracht van de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*. Dit uiterst waardevolle werkinstrument van de Vlaamse neerlandicus en codicoloog Willem de Vreese (1869-1938) zou na diens dood naar Nijmegen komen en gekoppeld worden aan de fotocollectie van Middelnederlandse geestelijke handschriften die Titus Brandsma intussen had aangelegd. De beoogde overdracht van de *BNM* is mislukt, volgens boze tongen omdat Brandsma de zaak verslonst zou hebben. In werkelijkheid is de beoogde transactie gestrand op een reeks van factoren waaraan deze part noch deel had: 1) de interpretatieruimte die De Vreese's testament de onderling verdeelde erven onbedoeld liet; 2) de veranderde inzichten van de weduwe De Vreese, mede bevorderd door een lobby van vijf Leidse hoogleraren; 3) een zeker antipapisme dat door onhandige scènes aan het sterfbed van haar man gevoed was; 4) vooral de trage besluitvorming bij het bestuur der Sint-Radboudstichting – *in casu* het Nederlands episcopaat – dat voortdurend achter de feiten aan liep, zijn onderhandelingspositie overschatte en geen idee had van de wetenschappelijke en financiële waarde van de *BNM*. In die periode was Titus Brandsma de enige die druk op de ketel hield, maar bij gebrek aan bevoegdheid machteloos moest toezien. Hij was overigens de eerste – en de enige katholiek – die de Leidse Rijksuniversiteit geluk wenste met de uiteindelijke verwerving van de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*.

³⁰ Boxmeer, NCI, Archief Titus Brandsma, doss. 70, Nr. 25 en 26, Brieven 29.02.21 en 29.03.21 Brandsma aan Nijhoff. Zie ook Meijer, *Brandsma*, 1951, 160. – 'Titus Brandsma ter gedachtenis', *Ons Geestelijk Erf*, 59 (1985) 513-514. De geschiedenis van het mislukte *BPN*-project verdient nader onderzoek op basis van meer gedetailleerd archiefonderzoek.

³¹ A.J. Crijnen, *Titus Brandsma, de man achter de mythe. De nieuwe biografie* (Nijmegen, 2008) 206-208. – Chr. De Borchgrave, *Eerst Vlaanderen voor Christus. De pionierstijd van het Ruusbroecgenootschap* (Averbode, 2001) 157.

³² Meijer, *Brandsma*, 1951, 160-161.

³³ *Jan van Ruysbroeck, Die chierheit der gheestelicker brulocht* (bewerkt door T. Brandsma; hertaald door D.A. Stracke). *Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf'*, 1 (Antwerpen, 1929) – *Beatrijs van Nazareth, Seven manieren van minnen* (hertaald door J. van der Kun). *Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf'*, 2 (Antwerpen, 1929) – D.A. Stracke (uitg.), *Een leeder van VIII trappen voor de Passie Ons Liefs Heeren*. *Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf'*, 3 (Antwerpen, 1929) – D.A. Stracke (uitg.), *Die dorne croene ons Heeren*. *Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf'*, 4 (Antwerpen, 1929) – *Gabriel-Maria, Die thien marien* (hertaald door G. Remans). *Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf'*, 5/6 (Antwerpen, 1930) – D.A. Stracke (uitg.), *Korte handleiding tot de Theologia Mystica of het Beschouwende Leven naar een handschrift uit het jaar 1492*. *Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf'*, 7/8 (Antwerpen, 1932) – D.A. Stracke (uitg.), *Middeleeuwsche glose op het Pater en Ave*. *Bloemen van 'Ons Geestelijk Erf'*, 9 (Antwerpen, 1936).

De mislukking van de kritische editie van Geert Grote's geschriften. In de tweede helft van de jaren '30 nam Titus Brandsma het initiatief tot de reeds lang gewenste kritische editie van de geschriften van Geert Grote. In die periode werkte zijn jonge medebroeder Borromeus (Jan) Tiecke (1903-1985) aan zijn proefschrift over *De werken van Geert Groote*, waarop hij bij Brandsma in 1941 zou promoveren.³⁴ Een concrete aanleiding voor de *Gesamtausgabe* vormde het voor 1940 geplande zesde eeuwfeest van Grote's geboorte. De bedoelde uitgave is er nooit gekomen, naar verluidt omdat Brandsma zich aan het project vertild zou hebben. In werkelijkheid is ook hier sprake van een complex van vooral praktische omstandigheden waarop de initiatiefnemer nauwelijks invloed had: 1) de voortdurende opschorting van de haalbaarheidstermijnen door het *Wetenschappelijk Comité tot Voorbereiding van het zesde Eeuwfeest der Geboorte van Geert Groote*; 2) de zuinige belangstelling van het *Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht*, dat de optie van een totaaleditie van Grote's verzamelde geschriften wezenlijk ontkrachtte; 3) de cruciale rol van de pas benoemde ambitieuze hoogleraar Reinier Post (1894-1968), die zijn lidmaatschap van zowel het opdrachtgevend *Wetenschappelijk Comité* als het uitvoerend *Historisch Genootschap* handig gebruikte om zijn eigen belang van promotor te dienen en het proefschrift van de redemptorist Martinus Mulders over Geert Grote's traktaat *De matrimonio* buiten Brandsma's editieproject te houden;³⁵ 4) het te late aanbod van het ultieme reddingsplan waarmee het Ruusbroecgenootschap Brandsma tegemoet kwam; 5) het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

Wat leren ons deze vier projecten over het wetenschappelijk programma van Titus Brandsma? Dat Brandsma steeds enthousiaste medestanders vond, die het vervolgens de een na de ander om allerlei redenen lieten afweten, terwijl de koppige Fries bereid bleef nog de laatste kastanjes uit het vuur te halen. Dat hij het strategisch talent miste om zich tijdig van de nodige bevoegdheid tot besluiten en

³⁴ J.G.J. Tiecke, *De werken van Geert Groote*. Academisch proefschrift Nijmegen (Nijmegen, 1941).

³⁵ M.H. Mulders, *Geert Groote en het huwelijk. Uitgave van zijn tractaat De Matrimonio en onderzoek naar de bronnen* (Nijmegen, 1941). – Voor huidige begrippen is het wat vreemd dat H.M. Mulders CSsR niet prof. Brandsma, maar prof. Post als promotor had. Post was in 1937 echter de overleden kerkhistoricus W.J.M. Mulder SJ (1875-1936) in de faculteit der theologie opgevolgd, terwijl Brandsma behoorde tot de faculteit der letteren en wijsbegeerte. Mulders had bij de faculteit der godgeleerdheid kerkgeschiedenis gestudeerd, terwijl J.G.J. Tiecke O.Carm. zich bij de faculteit der letteren en wijsbegeerte in Nederlands en filosofie had bekwaamd. Daarom kon Brandsma pater Mulders niet, maar zijn eigen jongere ordegenoot wel als promovendus aannemen en voor zijn Geert-Groteproject engageren. Beide promovendi verwierven in 1941 dus bij verschillende promotores en in verschillende faculteiten, maar op grond van verwante thematiek het doctoraat, Mulders zelfs *cum laude*. Vooral in het licht van het beoogde zesde eeuwfeest van Geert Grote's geboorte was dit gescheiden circuit ongunstig, te meer daar de onttrekking van Mulders' tekstuitgave *De matrimonio* aan Brandsma's editieplan direct geleid heeft tot annulering van de beoogde *sermones*-band door het Historisch Genootschap, en hiermee tot de mislukking van zijn hele onderneming. Zie ook: R.Th.M. van Dijk, 'Twaalf kapitels over ontstaan, bloei en doorwerking van de Moderne Devotie', onder redactie van Charles Caspers en Rijcklof Hofman. *Middeleeuwse Studies en Bronnen*, 140 (Hilversum, 2012) 102-113. Volledigheids-halve zij hier nog vermeld dat de benoeming van Post, priester van het aartsbisdom Utrecht, tot opvolger van de jezuïet Mulder in 1936-37 het nodige opzien baarde, daar hier volgens de afgesproken zetelverdeling een jezuïet benoemd had moeten worden. Het is niet ondenkbaar dat deze promotie in de jaren erna nog enige invloed heeft gehad op de houding van Post inzake de vraag of Mulders' teksteditie van *De matrimonio* al dan niet in aanmerking zou komen voor opname in de *sermones*-band van Brandsma's editieproject. – Over Reinier Post zie: A.G. Weiler, 'Reinier Post en Louis Rogier', in: Brabers e.a., *Gezichten*, 1998, 70-85.

handelen te voorzien. Dat hij door zijn aangeboren argeloosheid geen oog had voor de dubbele agenda die sommige collega's erop nahielden.

4. DE MODERNE DEVOTIE ALS NOORD-NEDERLANDSE MYSTIEKE SCHOOL

Een hardnekkig misverstand is de veronderstelling dat Titus Brandsma zijn leeropdracht geschiedenis van de wijsbegeerte zou hebben verwaarloosd ten gunste van zijn leeropdracht geschiedenis van de mystiek. Hoe zag hij zelf de combinatie wijsbegeerte en mystiek? Relevant voor een bevredigend antwoord op deze vraag is de studie die Brandsma in 1931 samen met Sassen onder de titel *De middeleeuwse wijsbegeerte in de Nederlanden* heeft gepubliceerd en die merkwaardigerwijs door Struyker Boudier verzwegen wordt.³⁶

In deze studie, waarin Brandsma verreweg het leeuwendeel voor zijn rekening nam, bepleit de auteur meer aandacht voor 'het positieve feit, dat uit den nederlandschen geest een schepping als de Vlaamsche Mystiek voortkwam'.³⁷ Volgens hem heeft in de middeleeuwse wijsbegeerte

...de godsdienstige strooming steeds den boventoon gehad en is de gedachte aan God steeds leidend geweest, maar toch niet zonder dat deze godsdienstige beschouwing gekenmerkt is door een sterke zucht naar het reële en, na korte tijdperken van extatische visie, het leven met God werd verbonden en te leiden gezien met het menselijk leven van iederen dag.³⁸

Zonder de ogen te willen sluiten voor andere perioden meent Brandsma 'toch een glorie-tijdperk van wijsgeerig denken in Nederland te mogen zien in het begin der 15de eeuw in de school der Moderne Devotie bekroond door Dionysius den Karthuiser'.³⁹ Hij vindt het 'werkelijk jammer, dat men tot heden te weinig aandacht schonk aan het rijke geestelijk leven, dat in dien tijd ook in de school heeft bestaan'. Titus ziet deze typisch Nederlandse gesteltenis als 'de vrucht eener geleidelijke ontwikkeling onder buitenlandschen invloed, eeuwen voorbereid en niet dan na eeuwen tot een eigen zelfstandige cultuur ontwikkeld, sterk genoeg om op haar beurt invloed uit te oefenen'. Het eigene van de Nederlandse wijsbegeerte zou volgens hem zijn:

Het zien van de werkelijkheid, zonder zich daartoe te kunnen bepalen en met de sterke zucht, in de werkelijkheid de betrekkingen tot God te zien, met de strekking, die betrekkingen in een welberedeneerd "practisch" leven tot uitdrukking te brengen.⁴⁰

³⁶ T. Brandsma en F. Sassen, 'De middeleeuwse wijsbegeerte in de Nederlanden', *Annalen van de Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de Katholieken in Nederland*, 23 (1931) nr. 2, 1-80. Struyker Boudier, *Sassen*, 1997, 274 vermeldt alleen het aandeel van Sassen (p. 1 is inleiding, door beide auteurs ondertekend; p. 3-18 door Sassen), niet dat van Brandsma (p. 19-80). Beide onderdelen dragen dezelfde titel als de gemeenschappelijke.

³⁷ Brandsma/Sassen, 'Wijsbegeerte', 1931, 20.

³⁸ Brandsma/Sassen, 'Wijsbegeerte', 1931, 21.

³⁹ Brandsma/Sassen, 'Wijsbegeerte', 1931, 22.

⁴⁰ Brandsma/Sassen, 'Wijsbegeerte', 1931, 23-24. Brandsma ziet vier tijdperken in de middeleeuwse wijsbegeerte van Nederland: 1) Engelse invloed (ontwikkeling van dialectiek en rationalisme, 8ste tot eind 11de eeuw), 2) Franse invloed (ethische en zielkundige verdieping, begin 12de tot midden 13de eeuw), 3) Duitse invloed (intellectualisme, midden 13de tot eind 14de eeuw), 4) Nederlandse school (eind 14de tot eind 15de eeuw). Vervolgens beschrijft hij de tijdperken: 1 (25-39), 2 (39-44), 3 (44-57), 4 (57-80).

In deze bijdrage vinden wij alle programmaonderdelen terug die Brandsma in 1931 in uitvoering of nog in het verschiet had. Het geheel vormt een gefundeerde verantwoording voor keuze en ordening van zijn collegestof in de jaren 1923 tot 1931 en voor de verdere toekomst. Dit artikel is een van de sleutelteksten voor een evenwichtige evaluatie van Brandsma als hoogleraar geschiedenis der wijsbegeerte en der Nederlandse mystiek, en wel vanuit zijn eenheidsvisie waarin de beide leeropdrachten niet elkaars *concurrenten*, maar elkaars *complementen* zijn.

Van Ginneken oordeelt in zijn 'Herdenkingsrede' over deze studie als volgt: 'Dit is een baanbrekende studie geweest. Hier heeft hij [Brandsma] de eerste synthese beproefd van een stof, die nog niemand in haar geheel had overzien. Collega Sassen, die thans zelf werkt aan een nieuw boek over deze zelfde stof, heeft mij meegedeeld, dat deze proeve in menig punt kan verbeterd worden, maar dat zij hem zelf daarbij den goeden weg heeft gewezen en totnutoe een volstrekt unieke prestatie is geweest'.⁴¹

Titus Brandsma heeft de Moderne Devotie dus niet ontdekt vanuit de kerkgeschiedenis of de theologie, noch vanuit de literatuurwetenschap of de filologie – disciplines die zich sinds het begin van de negentiende eeuw met deze laatmiddeleeuwse beweging van 'vernieuwde innigheid' bezig hielden. Hij heeft haar ontdekt – het zal de huidige directeur van het Titus Brandsma Instituut als muziek in de oren klinken – vanuit de geschiedenis van de Nederlandse wijsbegeerte en – het zij ten overvloede opgemerkt – vanuit zijn karmelitaanse affiniteit met spirituele tradities en mystieke schrijvers. In de negentien jaren van zijn professoraat heeft Brandsma gemiddeld 5,8 uren per week college gegeven, waarvan 1,55 uren *formeel* bestemd waren voor geschiedenis van de Nederlandse mystiek. Dit tijdsbestek beslaat 25,87% van de totale onderwijsdruk behorende bij zijn leerstoel.⁴² Na een voorzichtige start met hem vertrouwde stof over 'Ruusbroec en de H. Teresa, een onderzoek naar hun verband' in het eerste collegejaar bood professor Brandsma al voor het tweede collegejaar een college aan onder de titel 'De mystiek der Moderne Devotie'. Hierin behandelde hij niemand minder dan Gerard Zerbolt van Zutphen (1367-1398), een van de lang als ascetisch (!) gedoodverfde auteurs uit de vroege Moderne Devotie. Het erfgoed van de Moderne Devotie hoort dus vrijwel vanaf haar geboortjaar tot de onderzoeks- en onderwijstraditie van onze Universiteit!

Het is waar wat Ferdinand Sassen in 1942 al opmerkte, dat Brandsma geen 'publicistischen arbeid van grooten omvang' heeft verricht, zeker wat betreft bijdragen van wetenschappelijke allure.⁴³ Met wat aan populair-wetenschappelijke artikelen uit zijn pen vloeide, betoonde pater Titus zich een waarachtig lid van een middeleeuwse broederorde: als liebevrouwenbroeder wilde hij de vruchten van studie en onderzoek bovenal broederlijk delen met gewone mensen, zoals de lezers van het dagblad *De Gelderlander*. Zij konden tussen april 1938 en november 1941 bijna wekelijks genieten van de rubriek *Van ons geestelijk erf*. Susan van Driel, zuster karmeliet en als archivaris van de Nederlandse Karmelprovincie werkzaam bij het Nederlands Carmelitaans Instituut te Boxmeer, heeft in haar masterscriptie *De mystagoog Titus Brandsma* van april 2008 *Een onderzoek naar de mystagogische laag in artikelen van Titus*

⁴¹ Van Ginneken, ['Herdenkingsrede', 1942], 2-3. Het boek waaraan Sassen toen werkte, is: F.L.R. Sassen, *Geschiedenis der patristische en middeleeuwsche wijsbegeerte* (Antwerpen; Nijmegen, 1928, 1932²).

⁴² Gebaseerd op de gegevens in de *Gids voor het studiejaar (1923/24-1942/43) der Roomsche Katholieke Universiteit*.

⁴³ Sassen, 'Brandsma', 1942, 69.

Brandsma in het dagblad De Gelderlander ingesteld.⁴⁴ Hierin toont zij aan hoe pater Titus zijn lezers stelselmatig op hun verheven afkomst wijst, als beeld van God: 'Hij moedigt met de woorden van de schrijvers die in zijn artikelen aan het woord komen aan om zich op deze liefde te richten in oefeningen van aanhechting. Dit is de brandstof voor de liefde die nodig is voor het proces van ontleding, want de weg terug naar God gaat langs de vernietiging'.⁴⁵

Relevant in de rubriek *Van ons geestelijk erf* is een subreeks onder de titel 'Overgangen in onze Letterkunde'. In vijf opeenvolgende bijdragen toont Brandsma minder belangstelling voor het eigene van elk der zeven perioden waarin hij de geestelijke letterkunde van de Nederlanden indeelt, als wel voor de 'blijvende grondgedachte, die zich onder invloed van 'allerlei stroomingen en steeds wisselende invloeden' in allerlei vormen manifesteert.⁴⁶ Deze grondgedachte is voor hem 'het Godsbegrip en de daarmee samenhangende wijze van verkeer met God'.⁴⁷ Enkele jaren eerder al, op 17 oktober 1932, had hij als rector magnificus van de Rooms-Katholieke Universiteit zijn spraakmakende diesrede over *Godsbegrip* gehouden.⁴⁸ De Godsrelatie beschouwt hij als de constante bij uitstek binnen de dynamiek van voortdurend wisselende stromingen en richtingen van spiritueel-literaire productie en receptie.

Ik acht het mogelijk dat Brandsma in zijn vijf bijdragen 'Overgangen in onze Letterkunde' vanuit zijn wijsgerig-spirituele visie speelde met het plan voor een nieuw handboek voor de Nederlandse geestelijke letterkunde. Zou dit het plan zijn, waarover hij volgens Van Ginneken 'in zijn intiemen kring meermalen [heeft] verteld, dat hij nog steeds omliiep met het plan: een volledig handboek der wijsbegeerte ter perse te leggen'?⁴⁹ Het zou interessant zijn, indien Brandsma's wijsgerig-spirituele visie op de middeleeuwen onderwerp van nader onderzoek zou kunnen zijn, mede in het licht dat Peter Raedts op die boeiende eeuwen heeft laten schijnen met zijn behartenswaardige studie over *De ontdekking van de Middeleeuwen. Geschiedenis van een illusie*.⁵⁰ Een suggestie voor voortgaand onderzoek naar de betekenis van Titus Brandsma voor de exploratie van de Moderne Devotie. Het zou concreter aan het licht kunnen brengen wat dan wel de vruchten van zijn studie waren 'voor het eigen leven en voor de zielen van anderen'.⁵¹

De resultaten zijner studie waren voor hem geen dorre kennis, maar hij wist dat alles vruchtbaar te maken voor het eigen leven en voor de zielen van anderen.

⁴⁴ S. van Driel, 'De mystagoog Titus Brandsma. Een onderzoek naar de mystagogische laag in artikelen van Titus Brandsma in het dagblad *De Gelderlander*'. Scriptie ter afsluiting van de Master Interreligieuze Spiritualiteitsstudies aan de Radboud Universiteit Nijmegen (Nijmegen, 2008).

⁴⁵ Van Driel, 'Mystagoog', 2008, 70.

⁴⁶ T. Brandsma, 'Van ons geestelijk erf. Overgangen in onze geestelijke Letterkunde', *De Gelderlander*, 26 april 1941, 13.

⁴⁷ T. Brandsma, 'Van ons geestelijk erf. Overgangen in onze geestelijke Letterkunde III', *De Gelderlander*, 10 mei 1941, 2.

⁴⁸ T. Brandsma, *Godsbegrip. Rede uitgesproken op den Dies Natalis der R. K. Universiteit, 17 October, 1932* (Nijmegen, 1932). Deze rede was gedurende de voorgaande jaren door colleges voorbereid, met name in het studiejaar 1926/27: 'Het Godsbegrip in de vaderlandse wijsbegeerte'. Zie ook: K. Waaijman en F. Maas, *De spiritualiteit van Titus Brandsma. Hoe de tijd ons Godsbegrip bepaalt* (Kampen, 2008).

⁴⁹ Van Ginneken, ['Herdenkingsrede', 1942], 3.

⁵⁰ P. Raedts, *De ontdekking van de Middeleeuwen. Geschiedenis van een illusie* (Amsterdam, 2011).

⁵¹ Gedachtenisprentje Titus Brandsma († 26 juli 1942).